

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Savistaba ir nuostaba, arba Pasvarstymai apie Aš ir Tai

2013-10-01

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Literatūros mokslas ir kritika

AUTORIUS: Alfredas Guščius

DATA: 2013-10

Savistaba ir nuostaba, arba Pasvarstymai apie Aš ir Tai

Alfredas Guščius

Pastaruoju metu nemažai lietuvių prozininkų, poetų, literatūrologų rašo autobiografinio pobūdžio knygas. Pasirodė nemažai ir tokių grožinių kūrinių, kuriuose po eseistine arba grynai menine forma slypi jeigu ne autobiografinis, tai jau daugmaž autentiškas autoriaus sielos pasaulis. Savistaba, kūrybinė introspekcija jokiais laikais nebuvo dingusi iš filosofų, rašytojų, menininkų dienotvarkės. Vaizdžiai kalbant, vos tik išsivadavo iš demokritiškojo materialistinio mąstymo, didieji antikos filosofai Platonas ir Aristotelis sukūrė tvirtus pamatus idealistiniam sielos savaimingumui pagrįsti ir jos santykių su kūnu dialektikai suvokti.

Turime šio žanro „auksinę klasiką“: ir Vakarų, ir Rytų literatūrose rastume ne vieną „sielos dialektikos“ meistrą. Lietuvių literatūroje Jonas Biliūnas, Antanas Vienuolis, Šatrijos Ragana, Vincas Mykolaitis-Putinas, Ieva Simonaitytė, Juozas Baltušis ir kiti rašytojai taip pat yra palikę savaimingus, laiko erozijai nepasiduodančius sielos plazdėjimo „seismografus“.

Didžiumą pastarąjį dešimtmetį pasirodžiusių autobiografinio pobūdžio knygų su įdomumu perskaičiau (naujausia – Vandos Zaborskaitės „Autobiografijos bandymas“). Tos knygos įvairios, kaip įvairūs ir patys autoriai. Iš tų knygų atsiveria plati istorinė panorama, sodrus socialinis-politinis laikas, tautos gyvenimas ir skirtingi autorių likimai. Jas vertinti galima įvairiais požiūriais – meniniu, psichologiniu, istoriniu, filosofiniu, metafiziniu, humanistiniu. Vieną matą visoms būtų sunku pritaikyti. Keletą jų teko recenzuoti, čia pabandysiu pateikti vieną iš galimų interpretacijų.

Kadaiše atmintyje įstrigo indų Čandogja upanišados (vedantiškosios teologijos pagrindų) teiginys – *tat tvam asi* (tatai tu esi), kuriuo nustatomas Aš ir tikrovės santykis, rūpintis daugeliui mąstytojų bei rašytojų. Atsiliepdamas į minėtos upanišados

teiginį, ispanų rašytojas ir filosofas Miguelis de Unamuno knygoje „Apie tragišką žmonių ir tautų gyvenimo jausmą“ samprotauja: „Taip, aš esu tai, kaip ir tai yra aš, ir viskas, visi daiktai yra mano. Ir kaip savęs aš ieškau ir myliu savo artimą, nes jis gyvena manyje kaip mano sąmonės dalis, nes jis – toks pat kaip ir aš, nes jis – mano“¹.

Mąslioje eseistinėje apysakoje „Pigmalijono sindromas“ (1989), o vėliau autobiografinėse knygose „Pro dūmus: deimantais nusėtas“ (1998), „Kaustytos žąsys“ (2012) poetas Albinas Bernotas irgi daug samprotauja apie savistabos svarbą. Gilindamasis į savo, kaip kūrėjo, asmenybės susidvejinimą, padiktuotą socialistinių gyvenimo sąlygų, jis su kartėliu rašo: „Nejaugi ir aš šliaužiojau migloje lyg aklas kurmis? Ne, aklas negalėjau būti, nes su pagarba žiūrėjau į ištemptą audeklą, negana to – kėliau jį aukštyn savo eiliuotu žodžiu [čia autorius turi omeny kolūkiečių gurguolių, vežančių pyliavą, devizą „Grūdai – valstybei!“ – A. G.]. Tai iš kur ėmėsi tasai baisus dvilypumas, kurį dabar privalėčiau tik pasmerkti? Iš kur ėmėsi sudvejintas, subjaurotas požiūris į to meto gyvenimą? Deja, tas pats gyvenimas ar tik nebus jo ir pagimdęs. Ir šūkis buvo teisybė, ir migla – teisybė, dvi didelės teisybės, bet jos niekaip nelipo viena prie kitos, nesijungė, pjovėsi. Reikėjo turėti dvi poras akių, kad matytum, kas darosi, dvi širdis – kad pajustum...“ Ir toliau A. Bernotas padaro toliaregišką, skaudžią ir sau, ir man ir, manau, daugeliui sovietinių laikų literatų (suprantama, ne visiems) išvadą: „Kas *neskėlė savęs pusiau*, to tykojo pavojus tapti vieno ar kito tikėjimo davatka, gauti kelialapį į šiaurės kurortus. Toksai savęs *skaldymas į dalis* svetimas žmogaus prigimčiai, kadangi žmogus ne tik biologiškai, ir visais kitais atžvilgiais užkoduotas vienam vieninteliame gyvenime, nes nugyventi du gyvenimus dar niekam nepavyko“ [kursyvas mano – A. G.]².

Todėl neatsitiktinis knygoje pirmiau šios išvados pateiktas įspūdingas epizodas apie jos autoriaus ir kolegos Anzelmo Matučio kelionę į tolimąją Meksiką. Dar sovietiniais laikais atsidūręs kitame pasaulio krašte ir ieškodamas sąsajų su laikinai palikta dviveide tikrove, A. Bernotas akylai ir ausylai stebi svetimus žmones, jų papročius, kultūrą. Ieškodamas suvenyrų, jis (ir Anzelmas) patiria daug nuotykių. Tačiau įsimintiniausios ir labai tinkančios šio straipsnio problematikai yra A. Bernoto refleksijos apie būtiną AŠ ir tikrovės atspindžio sąmonėje vientisumą. Jos poetui nedavė ramybės dar praėjusio šimtmečio gale, man pasidarė aktualios galvojant apie šį straipsnį.

Įsiskaitykime ir pamatykime šį A. Bernoto knygos fragmentą: „Ir mudu su Anzelmu apsėda nelabasis, bet abu gerai suprantame, kad būdami įžūlūs ir grobuoniški, kaip kokie ispanai, nedaug ką telaimėsime... Čionykščio lietaus švelnumas ir glamonė vakarykščiui šnarėdama nusirito per mūsų vienplaukes galvas tartum slapčia pakuždėtas perspėjimas: *čia ir lietus lyja, ir žmogus gyvena ne pasirodymui ir parodymui, bet jis gyvena, kaip ir kiekvienam iš mūsų derėtų gyventi – ne smalsiam prašalaičiui žiūrovui, idant jam nuostabos virpuliai ristųsi per nugarą lyg šalti lašai staiga užgriuvus įspūdžių liūčiai. Ir tai nuo pat mažens, matyt, iš prigimties, nes niekur kitur nesu matęs tiek nevaikiškai susikaupusių vaikų kaip čia: ne, jie ne kokie paliegėliai, jų niekas nenuskriaudė, jie tik įdėmiai žiūri į tolį, kaip ir jų į jokus judrius pietiečius nė kiek nepanašūs tėvai ir pražilę seneliai; ir jeigu galėtum pažvelgti pro tų žvilgančių akučių juodus vyzdžius lyg pro atvirkščiai atkreiptų žiūronų tamsaus stiklo skrituliukus, turbūt pamatytum, kad jie nė į jūros tolybę nežiūri, jie žiūri į save, jų visi žaislai ir žaidimai, visi jų vaikiški išdykavimai giliai paslėpti juose pačiuose* [kursyvas

mano - A. G.]“3.

Meksikiečių vaikai (kaip ir jų tėvai bei seneliai) žiūri ne į jūros tolybes, bet į savo sielų gilybę; piligrimas (prašalaitis), savo ruožtu, stebi juos iš šalies ir jų gilioje savistaboje atranda sau pačiam labai svarbių dvasinės patirties ypatybių. A. Bernotas ieško šioje kelionėje asmenybės vientisumo, ieško jo net tolimuose kraštuose. Tas ilgesys talentingam poetui ir eseistui bus būdingas ligi paskutinių gyvenimo dienų, kai jis parašys vainikuojančią beletristinių atsiminimų knygą „Kaustytos žąsys“.

Praėjus maždaug dešimtmečiui po A. Bernoto „Pigmalijono sindromo“, lietuvių prozoje ryškiai nušvitusi Elena Kurklietytė esė knygoje (parašytoje kartu su Vytautu Bubniu) „Slaptingoji Prema“ (1999) ir romane „Lyla“ (2004), remdamasi indiškąja religija bei mitologija, išplėtojo filosofinę savistabos problematiką. Ir A. Bernotas, ir E. Kurklietytė gilioms išvalgoms apie savivoką, apie tikrovės atspindžio mąstyme sudėtingumą „pasirenka“ geografiškai tolimus kraštus: vienas keliauja į Pietų Ameriką, o kita – į Indiją. Turbūt atsitraukus nuo gimtojo slenksčio atsiveria ne tiktai platesnė geografinė perspektyva, bet ir filosofinio požiūrio tūris, įgalinantis giliau suvokti žmogaus egzistencijos esmę...

„Lyla“ – sudėtingas, intelektualus romanas, aukštai įvertintas šviesios atminties profesorės Elenos Bukelienės, indologo Audriaus Beinoriaus.

Romano protagonistas, lietuvių inteligentas, keliautojas Ramūnas / Rama Indra, atsidūręs Indijoje, patiria tiesiog fantastinių potyrių, įskaitant laikiną savo tautinės tapatybės praradimą, netgi kūniškojo pavidalo pasikeitimą (jis persirengia moteriškais rūbais, mokosi dailiosios lyties eigasties). Romano filosofinės koncepcijos suvokimui svarbi autorės sukurta sąlyginė vizija-sapnas, kuriame Ramūnas išvysta save (savo Aš) trijuose pavidaluose: visi trys Aš juda skirtingomis kryptimis, skirtingu metu laiku, skirtingais apdarais, bet suvokia savo trijų pavidalų artimumą... Tačiau vizijoje Ramūnas negali suvokti, kas yra tas, kuris mato, stebi juos tris iš šalies, iš viršaus? „O aš vis tebestoviu šalikelėje, ant vešlia žole apaugusio takelio, ir žinau, kad yra dar vienas Aš, kuris stebi mus visus tris... Žinau, nes kaip kitaip Aš galėčiau suvokti save esantį ir matyti save stebintį? Juk turėtų būti dar vienas taškas, iš kurio Kažkas mato mus visus tris. Tačiau tas ketvirtasis lyg ir menamas, lyg pakibęs... Sakytum, paslėpta žiūrono akis, tai priartinanti, tai nutolinanti mus visus tris... Aš buvau ir stebėtojas, stovintis ant žole apaugusio tako, ir *Tas*, nematomas, lyg pakilęs nuo žemės. *Kažkas*... erdvėje... Kur ir kas buvo tas nepažįstamasis, nematomas, nepasiekiamas? Aš, stebintis mus visus tris?“ (p. 103). Pamenate, žiūrono įvaizdį pavartojo ir A. Bernotas, kurdamas savąjį tropą?

Pakirdęs iš sapno-vizijos (beje, kalėjimo kameroje), ją atpasakoja indų jogui Nagai. O šisai ramiai aiškina: „Buvai nutolęs nuo savojo centro, nuo savojo Aš. Štai kodėl nesupratai sapno.“ Ir paliepia Ramūnui įsivaizduoti nedidelę seklią kūdrą, sukurdamas vaizdingą palyginimą: „Net menkiausias vėjelis ją sujudina, kūdra suvirpa, smulkios bangelės gena viena kitą, net dugno drumzles iškelia. Okeane ir stipriausias uraganas negali sutrikdyti gilumų. Gelmės nebanguoja, nesiblaško, tik pavirđius putoja ir garma. Žmogus, kuris nejaučia savojo Aš, panašus į seklią balą. Gyvenimas nutolus nuo savojo Aš taip pat vadinamas neišmanymu – *avidja*“ (p. 106).

Ramūnui paklausus, „tačiau kas buvo tai, kuris mus visus tris kelyje stebėjo?“, Naga atsako: „Buvo TAI – TAT TVAM ASI. Tatai tu esi...“

Taigi, sekli bala ar gilus okeanas? Ramūnas Indra, aišku, buvo panašus į pirmąjį „vandenį“. Atsidūręs indiškajame erdvėlaikyje, lankydamasis garsiojo svamio ašrame, jis siekia dvasiškai atsinaujinti, apsivalyti, išsiaiškinti, „kas aš esu“? Sanjasas Dajananda, jogas Naga, turi daug vargo su šituo „vakarietišku puodu“, kol iškrato iš jo visus europietiškus mąstymo, jausenos nešvarumus, chtoniškąją šliužų bjaurastį – egoizmą, kategoriškumą, knaisiojimąsi praeityje, kompleksavimą dėl netikros kaltės, dėl irstančių santykių šeimoje ir pan.

Tamsa, žemės gelmės, jos gaivalai ir siekis šiame požeminiame (gal pragariškame) kontekste suvokti užtemdytą žmogaus prigimtį bei susivienyti su šviesos pasauliu, su visuotinybe yra svarbi hinduistinė kūrinio mintis. Lietuvis Rama / Ramūnas Indra skausmingai ieško savo tikrosios tapatybės Indijoje ir, regis, ją suras, tačiau tik nuėjęs ilgą pažeminimų (o iš tikrųjų pagal rytietišką etiką – nusizeminimo, nuolankumo, savo tuščių troškimų išsižadėjimo) kelią.

Trečiajame autotematiniame, arba senoviškai vadinamame „artistiniame“, romane „Paslaptis“ (2012) apie rašytoją Vytautą Norvaišą Raimondas Kašauskas neišveda savo protagonisto į jokias svetimas pasaulio platumas, bet leidžia jam savo namuose (stebinčiam miegančią žmoną), taip pat einančiam paupiu į mugę, sėdinčiam sostinės Katedros aikštėje patirti ne mažiau gilią nei Ramūno Indros vidinę sielos bei mąstymo metamorfozę. Romane autorius Vytautą Norvaišą „skaldo“ į dalis, norėdamas išsiaiškinti ne tiek rašytojui tekusių istorinių-ideologinių aplinkybių ir jo sąžinės bei moralinių nuostatų sąveiką (kaip A. Bernotas) ar tenkindamas filosofiškai teorinį smalsumą (kaip E. Kurklietytė), bet siekdamas užpildyti protagonisto savistabą išimtinai prisiminimais, pajautomis, regėjimais, sapnais, t. y. vien introspekcinę medžiagą. Seną, praeityje pakankamai žinomą, o šiandien pamirštą rašytoją aplanko prisiminimai. O jų, patirtų per ilgą gyvenimą, daug, todėl sutalpinti juos vienos dienos apimtyje autoriui nelengva; todėl labai išauga kūrinio apimtis, įtakojanti ir stilių, ir kompoziciją, – romane mažai dialogų, mažai veiksmo. Ši kūrinio ypatybė šiuolaikinį nekantrų skaitytoją gali atbaidyti. Tačiau skubu nudžiuginti ir R. Kašauską, ir kitus „storas“ knygas rašančius autorius, – jau pastebimas ir kantriųjų, arba idėmiųjų, skaitytojų renesansas. Tuo pačiu priminsiu, kad Kristinos Sabaliauskaitės romaną „Silva rerum“ – visai be dialogų, bet tai nemažina kūrinio įdomumo.

R. Kašauską taip pat norisi įtraukti į E. Kurklietytės „Lyloje“ iškelto „gnoseologinio klausimo“ svarstymą, – kiek žmogus gali pažinti pats save, kaip giliai gali leistis į dvasios gelmę ir kaipgi vyksta savęs ir tikrovės pažinimo / atpažinimo procesas? Literatūrologė Rima Pociūtė, rašanti apie literatūrą Sigmundo Freudo, Carlo Gustavo Jungo ir kitų psichoanalitikų mokymų kontekste, perspėja: „Leistis į psichologinio savęs atradimo kelionę visada pavojinga (atvėrus pasąmonę, gresia psichozė)... Lietuvių literatūra priskirtina „atsargiai“ kultūrai, psichozė iki šiol nebuvo įprasta kūrybinė tema“ (iš recenzijos apie Renatos Šerelytės romaną „Mėlynbarzdžio vaikai“; „Metai“, 2009, Nr. 2). Tačiau R. Kašauskas – „neatsargus“ rašytojas, kadangi leidžia savo protagonistui, rašytojui Vytautui Norvaišui, nusileisti gana giliai į pasąmonės dugną, iki pat neurozės ir psichozės ištakų. Norvaišo svajingumas, susidvejinimas palaipsniui išsivysto į psichinę ligą, kurią jis priverstas gydytis ligoninėje. R. Kašauską

sielos ir kūno dualizmo bei dichotomijos problema domina seniai. 2001 m. jis išspausdino sąlyginės formos apysaką „Kitas“, kurioje protagonisto ne tik žodžius užrašinėja, bet ir mintis atspėja sąlygiškas išminčius, gnomas, – antrininkas Kitas. Jis dėsto protagonistui savo teoriją: „Visados tau sakydavau, jog aną, buvusią, akimirką buvai kitas žmogus, ne tas, kuris dabar. Ar, pavyzdžiui, galėtum tvirtinti, kad aš – tai tu, tik buvęs? Ar mudu vienas ar tas pats žmogus? Išskaidyk save dalimis ir pasakyk, kas iš jų – tu?“ – „Žinoma, ne! – apsidžiaugia vyriškis. – To, kuris buvo andai, jau seniai nebėra. Kaip galiu atgailauti dėl to, ką iškrėtė jis? Taip, aš tai ir anksčiau nujaučiau, bet dabar man apšvietei protą. Ačiū tau!“

Trilogijoje apie protagonistą rašytoją Vytautą Norvaišą R. Kašauskas pabandė parodyti nebe sąlygišką eksperimentą, bet realų tikrovės dvejinimąsi menininko sąmonėje. Sumanymui prireikė atitinkamos sielos bei psichinės struktūros individo, kuris yra tarsi šiuolaikinis Don Kichotas arba Fiodoro Dostojevskio kunigaikštis Myškinas. R. Kašauskas jau trečiame romane vaizduoja virš realybės plevenantį individą, t. y. tokį, kuriam svajonės, regėjimai, pajautos, pasidingočiai (tai itin dažnas žodis romano žodyne) yra tikresni už pačią tikrovę. Istoriškai žiūrint, tai „hidalgiško“, romantiško tipo Don Kichotas iš Lamanšos, abstraktus kovotojas už pasaulio gėrį. Don Kichotas kovoja su vėjo malūnais ir su visokiomis šmėklomis, o Norvaišas svajoja apie pasaulio gėrį, jo patobulinimą, apie Gerųjų Širdžių sąjungą. Toks herojaus tipas šiandien nebeturi nei kultūrinės, nei socialinės atramos. Ir pats autorius ne kartą akcentuoja savo herojaus veiksmų netikrumą, neryžtingumą, negalėjimą. O epizodai su Norvaišo kažkada paskelbtu straipsniu apie nusikalstamumo pateisinimą vardan žmonijos pažangos, neva padariusiu įtaką kažkokiam nusikaltėliui, dvelkia dirbtinumu. Beje, iš tokios savo akcijos pasiūpa ir pats senasis Norvaišas. Jam giminingesni būtų romantiškieji XIX a. literatūriniai herojai: „Badmetyje“ jaunasis Norvaišas ne kartą sau pavyzdžiu iškelia Džeko Londono šaunuojį Martiną Ideną, prasimušusį į rašytojus iš tokios pat skurdžios terpės kaip ir Norvaišas; platoniškai įsimylėjęs žymaus rajoninio masto valdininko gražuolę žmoną Audronę, tikėjusią jo talentu ir jį materialiai palaikiusią, jis veda paralelę tarp savęs ir Stendhalio „Parmos vienuolyno“ herojaus, įsivaizduodamas save Fabricijaus vaidmenyje, todėl esą privalęs išgelbėti savo globėją Audronę iš „slibino pilies“ – iš paežerės kotedžo, iš vyro girtuoklio nagų...

Kai ką, galima numanyti, autorius paėmė iš savo dvasinės sanklodos, nors trilogijos nevadina autobiografinių romanų ciklu, kai ką iš kitų menininkų, apskritai iš romantinių knygų. Ar Vytautas Norvaišas – adekvatus menininko tipas autoriaus trilogijos meniniam sumanymui? Ar autorius, tokį herojų kurdamas, pasiekia meninę ir psichologinę tiesą?

Jeigu vertintume visą trilogiją, labiausiai meniškai pavykusių laikytume romaną „Laukimas“ – apie būsimojo rašytojo Vytauto Norvaišo vaikystę. Dešimtmetis Vytis autoriaus apdovanotas užburiančiais sielos sugebėjimais, nepaprasta pasaulėjauta. Savo gimtinę, tėvus, giminaičius, buitį, aplinką šis mažametis protagonistas jau pajėgus suvokti nebe vien tradiciniame „genealoginio medžio“ šakų vainike, bet daug platesniame erdvės, laiko, dangaus ir kosmoso kontekste. Autorius-pasakotojas vaiko (būsimojo rašytojo) pasaulėjautos lipdyboje panaudoja idealistinį mokymą apie dvasios, idėjos, proto prado pirmumą materijos, gamtos atžvilgiu, o iš psichoanalizės – empatišką bei metempsichozišką skverbimąsi į sielos gelmes. Štai kodėl jo mažasis pagaulus antrininkas Vytis turi, sakyčiau, stebuklingą gebėjimą pajusti ir ketvirtąją

laiko formą - nebuvimą arba nebūtį; save, savo motiną su jos liaudies daina jis išivaizduoja dar iki savo paties atsiradimo šiame pasaulyje. Tokio psichoanalizės metodo R. Kašauskas laikosi ir kituose dviejuose romanuose.

Imliam ir nuovokiam berniukui ateitis vaidenasi gražia, romantiška paslaptimi, o ilgą gyvenimą nugyvenusiam, net trumpalaikę šlovę patyrusiam rašytojui laiko jausmas dar labiau apsigaubęs paslapties šydu, jam praeitis sąlygiška, dažnai atrodanti kaip ne jam priklausanti, o kaip Kito gyventa. Vytautui Norvaišui viskas - ir jo paties gyvenimas, ir žmonos Rūtos atsiradimas tarsi iš nebūties - atrodo kaip stebuklas, kaip mįslingas, paslapties gaubiamas fenomenas. E. Bukelienė, atidžiai sekusi R. Kašausko kūrybinius žingsnius, žemaičių rašytojų internetiniame puslapyje užtiko tokius jo žodžius: „Mane vis dar tebestebina žmogaus sielos paslaptینگumas“ ir apibendrino juos išvada: „Tai - geriausia, kas galėjo ištikti rašytoją!“⁴ Ir naujasis romanas pavadintas „Paslaptimi“.

R. Kašauskas dažnai vaizduoja protagonistą „išėjusį iš savęs“, „pakibusį“ tarp tikrovės-sapno-vizijos. Jį dažnai aplanko irealios būsenos, pajautos, kaip ir šitoji: „Sustabdo keista pajauta, - tarsi matytų save iš šalies arba iš aukštai save patį, tik saktumei nepažįstamą, net - kitą. Smilkteli abejonė, - ar tasai senas, pražilęs, bet keistai jauno veido vyras iš tikrųjų - jis pats? Ar ne kažin kas kitas, tik su jo išvaizda, balsu, mintimis, jaučiantis taip pat kaip ir jis? Tačiau kas tas stebintysis jį, gulintįjį? Iš tiesų kuris jų tikrasis *jis*, o kuris - *kitas*? Ar tasai, stebimasis, tikrai čia, šią akimirką, ar kažin kur kitur, kitame, seniai buvusiame, - gal būsimajame laike? Jei ir yra, tai kada, kaip, kodėl čia atsidūrė? O gal jų, nei vieno, nei kito, nėra suvisai, tik tas, kažin kas, kuris ir stebi, suvokia taip, kaip ir jis, tariamai esantis?“ (p. 22).

Per vieną dieną Norvaišas išgyvena visą gyvenimą, kuriame nedaug įvykių, nuotykių, sukrėtimų, bet labai daug prisiminimų, apmąstymų, refleksijų, savistabos, introspekcijos. Iš tikrųjų autorius yra „priverstas“ aprašyti, pavaizduoti, perteikti ne tik tai vieno Vytauto Norvaišo, tačiau ir jo antrininko, jo šešėlio (arba, kaip sako pats Norvaišas, šnipo), apibendrintu vardu Kitas, dvasines būsenas, pajautas, vizijas. Taigi, ar R. Kašauskas atidžiai įsiklauso į dvilypę savo protagonisto (rašytojo) prigimtį, ar adekvačia menine forma išreiškia sudėtingą (neurotišką) personažo pasaulėvaizdį, visą jo paveikslo dvasinį turinį? Ne visada ir ne visur. Kai kur autoriaus-pasakotojo-protagonisto santykiams meninės tiesos bei literatūrinės konvencijos požiūriu trūksta aiškumo.

Žinoma, tikrinant bet kurį meno kūrinį meninės tiesos ar meninės konvencijos kriterijais galima paklausti, ką šiais „rodikliais“ laiko pats kritikas (šių žodžių autorius), jeigu jau seniai rašoma apie šių „rodiklių“ santykinumą, sąlygiškumą... „Rašytojas, sakoma, geras, nes jo veikale daug meninės tiesos. Tačiau kas yra toji meninė tiesa, kas iš viso Tiesa?“, - klausė daugiau nei prieš pusšimtį metų žymus semiotikas ir kultūrologas Algirdas Julius Greimas ir aiškino: „Turinio ir formos problema pralenkiama, ji nebeegzistuoja. Nebegalima kalbėti apie turinio pirmumą santykyje su forma: turinys ir forma yra vienas ir tas pats dalykas, arba, tiksliau pasakius, turinys yra išorinė, į publiką atsukta, formos pusė. Veikalas yra formalinė, žestų sistema santykyje su autoriumi, ir atvirkščiai.“ Panašiai A. J. Greimas mąsto ir apie siužetą, ir apie pasakojimą, ir apie Grožio koncepciją mene. Todėl ragina menininkus keisti ambicijų, tikslų, kūrybinių ketinimų kryptį - nebeapsiriboti tik savimi, bet „bandyti ar introspekcijos, ar aplinkos stebėjimo metodais pasiekti

žmogaus ir jo buities gilumas [turbūt „buitis“ čia vartojama kaip būties sinonimas – A. G.], suprasti ir išreikšti žmogų jo esminėse situacijose. Išorinio pasaulio vaizdai, vidujinio pasaulio vaizdiniai, tiek, kiek jie dalyvauja meno veikalo konstrukcijoje, jau nebėra realybės dalelytės, o tik ženklai, simboliai, primenantieji, iššaukiantieji gilesnę realybę, išreiškiantieji totalinį žmogų...“ Taip mąstė A. J. Greimas tradicinio ir modernistinio menų lūžio metu ir prisipažino, kad jam tada vienintelis tikrai gyvas žanras atrodė *essais* („bandymai“), kai „bandoma rašyti apie viską ir visaip“. Ir tik šiuo žanru remdamasis rašytojas galės pasiekti pageidaujamo: „Įvykis, dvasinis ar fizinis, gali įeiti į literatūrą tikrai kaip pretekstas, tik tiek, kiek jis reikšmingas, kiek jis ką nors simbolizuoja, kiek jis prikrautas, nelyginant elektros, – prasmingumo...“⁵

Introspekcijos R. Kašausko romanuose tikrai daug. Šis autorius mąsto apie patį rašymo procesą, apie kūrybos misiją bei prasmę – siedamas su gyvenimo ir mirties prasme. O tai, pasak A. J. Greimo, esąs svarbiausias moderniškiosios poezijos (ir prozos) tematinis požymis. Visa tai R. Kašauskas įgyvendina ir A. J. Greimo akcentuotu esė žanru, tačiau tik kaip vienu iš meninių stilistinių būdų, – tikrai ne tokiu, kai „bandoma rašyti apie viską ir visaip“. Šiuo požiūriu A. J. Greimas teisus dėl literatūros žanrinių ribų, teigdamas, „kad sunku atskirti, kur baigiasi *essai* ir kur prasideda asmeniškų išgyvenimų pasakojimas ir, pagaliau, – poezija prozoje...“⁶

Ir R. Kašauskas be esė nebūtų sugebėjęs taip subtiliai pereiti iš kontempliacinės plotmės į realistinę, nutrinti ribų tarp sapno ir tikrovės, tarp prozos ir poezijos.

Kadise buvo priekaiđtaujama Alfonso Bieliausko „Kauno romano“ pasakotojui Sigitui Sėliui ir Mykolo Sluckio romano „Laiptai į dangų“ protagonistui Jauniui Valiui už tai, kad, nebūdami menininkai, jiedu pernelyg poetiškai išgyvena ir metaforizuoja tikrovę, bet šiuo požiūriu R. Kašauskui yra paprasčiau, nes jis pagrindiniu herojumi padaro savo profesijos atstovą – rašytoją. Vadinasi, priekaištauti dėl pernelyg meniškos ar artistinės Vytauto Norvaišo saviraiškos neturėtume, nes visada galėtume pasakyti, kad autorius... paskolino jam savo akis.

Klausti reikėtų kitko: kodėl autorius, nenorintis pripažinti romanų autobiografiškumo, dažnai susitapatina su savo donkichotiškuoju protagonistu? „Paslaptis“, kaip ir kiti trilogijos romanai, parašyta tarsi stebint Vytautą Norvaišą iš šalies, tačiau stebėjimo pozicija labai paslanki, tekstas kuriamas keičiant pasakojimą pirmuoju, antruoju, trečiuoju asmeniu, o kartais pereinant ir prie vidinio monologo. Viena aišku – autorius stovi arti savo protagonisto, kuris jam artimas ir brangus. Todėl ir kyla klausimų dėl autoriaus santykio su protagonistu, – juk Vytautui Norvaišui, išskyrus rašytojystę, iš autoriaus biografijos nieko daugiau negalėtume „inkriminuoti“, – tikrovėje nesame girdėję nei apie bandymus įkurti Gerųjų širdžių sąjungą, nei apie kitokius Vytauto Norvaišo donkichotiškus siekius, kuriais būtų kliedėjęs pats romanų autorius. Priešingai, R. Kašauskas yra logiškas racionalios mąstysenos ir elgsenos rašytojas, gerai nusimanantis tiek tikrovėje, tiek ir literatūriniame gyvenime. Antai literatūrinis Vytautas Norvaišas romane „Paslaptis“ vaizduojamas nieko neberašantis, nebeturintis kūrybinių pretenzijų, jis tik džiaugiasi gyvenimo saulėlydžiu, skendėja nirvanoje, rudens dieną eidamas į Vilniaus mugę sugalvoja donkichotišką kerštą savo ir pasaulio skriaudėjams (vaikiškas pistoletas ir Arlekino kaukė), bet jo „gimdytojas“ yra aktyvus, pilnas energijos, kūrybinių siekių ir šiandien rašo turbūt geriausius savo kūrinius. Kaip atsitiko, kad tokių realistinių pažiūrų, racionalių nuostatų rašytojas sukūrė idealistinės

pasaulėžiūros, romantiškos natūros, nerealių ketinimų personažą Vytautą Norvaišą – savotišką nūdienos Don Kichotą arba F. Dostojevskio kunigaikštį Myškiną?

Gal dėl tokių prieštaravimų profesionalioji kritika pro R. Kašausko trilogijos romanus praeina nemačiom, negirdom. Tiesa, Jūratė Sprindytė 2009 m. prozos derliaus apžvalgoje „Badmetį“ paminėjo kaip „paribio literatūrą“. Gal teisūs tie kritikai, kurie laukia iš prozos kūrinio rūstaus šiuolaikiškumo, kontrapunktinės stilistikos (kokios esama, tarkim, Andriaus Jakučiūno, Herkaus Kunčiaus, Sigito Parulskio, Renatos Šerelytės kūrinuose)? R. Kašausko stambioji proza pasižymi visai kitokio tipo estetika, kuri ne stebina ar šokiruoja skaitytoją, bet glaudžia prie jo pasaulį šviesiaja, romantiškąja puse, pilna mįslingumo, paslapties, grožio. Naudodamasis Kitu – rašytoju Vytautu Norvaišu – R. Kašauskas tikriausiai ieškojo originalaus būdo stebėti save patį ir kitus plunksnos brolius. Jeigu neteko girdėti apie kažkokius norvaišiškus ar donkichotiškus R. Kašausko sumanymus, tai dar nereiškia, kad tokios mintys bei jausmai neaplankė paties autoriaus. Rašytoją, kaip ir apskritai menininkus, aplanko daug kas – ir nerealių svajonės, ir kliedesiai, ir visokios baimės, fobijos. „Paslapyje“ mažai dinamikos, veiksmo, dialogų, išorinė fabula nieko verta, ir iš tikrųjų Vytauto Norvaišo veiksmai tą aprašytąją rudens dieną lieka tos dienos „paraštėje“. Tačiau įvairiašakė romano vidinė fabula, kurią sudaro Vytauto Norvaišo prisiminimai, pajautos, pasidingočiai, refleksijos. Joje esama gilių apmąstymų apie būtį-nebūtį, gyvenimą-mirtį, apie gerį-blogį, kūrybos prasmę, kūrėjo misiją, subtilių refleksijų apie vyro ir žmonos ištikimybę, apie moteris, apie balansavimą ant nepadarytos, tačiau gundančiai saldžios nuodėmės briaunos, apie kūrėją persekiojančias baimes, apie gyvenimo saulėlydžio grožį. Galima pasakyti – tai jausmų, pajautų, būsenų, refleksijų ir introspekcijų ugdyto romanas.

Ten, kur R. Kašauskas išlaiko monologinę distanciją autorius–pasakotojas ir palieka Vytautą Norvaišą vieną su savo vidiniu pasauliu, su savuoju Aš ir su Kitu (o tai daugiau nei pusė romano teksto), regime autoriaus stilistinę meistriškumą, filosofinę išmintį ir teksto grožį. Visa tai atskleidžia, kad žanrinio grynumo problema atsiranda anksčiau negu autorius sėdasi prie rašomojo stalo ar „įsivažiuoja“ rašymo procese – jis turi *a priori* žinoti ar numanyti, kokią, kaip teigia literatūrologai, struktūrinę dominantę pasirinks, kokį kūrinį rašys.

Grįžtant prie romano problematikos ir protagonisto tipo reikia konstatuoti, kad R. Kašauskas savo trilogijoje vaizduoja menininką ligi šiolei lietuvių literatūroje mažai tyrinėtą požiūriu, ir tai yra nauja. Vytautas Norvaišas, kaip ir „Lylos“ romano Ramūnas Indra, sieloje patiria tikrovės visumos susiskaidymą („Paslapties“ autorius tai įvardija terminu „disocijacija“). Tačiau E. Kurklietytės protagonistui šis ir kiti savistabos bei savižinos psichiniai reiškiniai kelia daugiau mokslinį interesą ir jis dėl jų vyksta pas Indijos jogus, o R. Kašauskas sielos–atminties susiskaidymą padaro Vytauto Norvaišo dvasine (šizofreniška) kančia, kurią šis turi įveikti savo paties jėgomis.

Žinoma hinduistinė formulė *tat tvam asi* turi ne vieną atitikmenį ir vakarietiškoje pasaulėžiūroje, ir asmenybei, siekiančiai moralinio tobulėjimo, atsiveria ne vienas saviugdos, savivokos, dievoieškos kelias. XXI a. rašytojai ir intelektualai, keldami sudėtingus meninius asmenybės harmonijos, sielos apsisaugojimo nuo susiskaidymo klausimus, ne vieną argumentuotą ir originalų atsakymą rastų idealistinėje filosofijoje ir krikščioniškajame mokyme. Tikiu, ne vienas šios srities autoritetas pasitarnautų

mūsų prozininkams, poetams, literatūrologams, panūdusiems prabilti subtiliuose biografiniuose, autobiografiniuose, išpažintiniuose žanruose. Parankus būtų kad ir šv. Aurelijaus Augustino autobiografinis veikalas „Išpažinimai“.

Garsiojoje šv. Augustino knygoje esama ne tikrai autentiškai paliudytos „sūnaus palaidūno“, Dievo ieškojimo ir Jo suradimo istorijos, bet ir originaliai suvoktų filosofinių laiko, atminties, dvasios, sielos, kūno interpretacijų, nepraradusių nei asmenybinio žavesio, nei mokslinės vertės. Tai tie patys ir „Lylos“, ir „Paslapties“ autorius jaudinę klausimai: „o kas yra Tas nematomas, lyg pakilęs nuo žemės, tas Aš, stebintis mus trijuose pavidaluose?“, „Tačiau kas tas stebintysis jį, gulintį? Iš tiesų kuris jį tikrasis *jis*, o kuris – *kitas*? Ar tasai, stebimasis, tikrai čia, šią akimirką, ar kažin kur kitur, kitame, seniai buvusiame, – gal būsime laike? Jei ir yra, tai kada, kaip, kodėl čia atsidūrė? O gal jų, nei vieno, nei kito, nėra suvisai, tik tas, kažin kas, kuris ir stebi, suvokia taip, kaip ir jis, tariamai esantis?“

Šv. Augustinas savasties klausimą nagrinėja glaudžiamame dvasios, sielos, atminties, prigimties ir Aš sąryšyje. „Išpažinimų“ dešimtosios knygos aštuntame skyriuje samprotaujama: „Didelė yra toji atminties jėga, labai didelė, Dieve, plati ir beribė erdvė. Kas yra pasiekęs jos dugną? O juk tai yra mano sielos jėga ir priklauso mano prigimčiai; tik nėra aš pats neaprepiu viso to, kas aš esu. Tad, vadinasi, siela yra per ankšta, kad galėtų save pačią aprėpti? Kame gi yra tai, ko ji neaprepią, o kas vis dėlto yra jos? Argi už jos ir ne joje? Kaipgi tad neaprepią? Visa tai atrodo man labai nuostabu, ir pagauna mane nuostaba“⁷.

Taigi, „siela yra per ankšta, kad galėtų save pačią aprėpti“ ir „kame gi yra tai, ko ji neaprepią?“ Šv. Augustinas laikėsi nuostatos, kad laikas teka sieloje (atmintyje) ir tikrai joje galima atpažinti visas pagrindines jo formas: praėjusio laiko dabartį, dabartinio laiko dabartį ir būsimojo dabartį. Turint omenyje tai, kad šiame straipsnyje nagrinėjami rašytojų autobiografinio pobūdžio gyvenimo patyrimai, manau, yra įdomios ir šios šv. Augustino mintys apie subtilią laiko dialektiką, atsispindinčią sieloje-atmintyje. „Tačiau kaip sutrumpėja arba sunyksta būsimojo laikas, kurio dar nėra? Arba kaip ilgėja būtasis laikas, kurio jau nebėra? Nebent dėl to, kad sieloje vyksta trys veiksmai: ji ir laukia, ir stebi, ir atsimena taip, kad tai, ko laukia, per tai, ką stebi, pereina į tai, ką atsimena. Kas nesutinka, kad būsimojo laiko dar nėra, tačiau sieloje būsimojo laiko dalykų jau laukia? O kas nesutinka, kad būtojo laiko jau nėra? Tačiau sieloje tebėra praėjusių dalykų atminimas. Ir kas nesutinka, kad esamasis laikas neturi trukmės, nes jis praeina vienu momentu? Tačiau tęsiasi stebėjimas, per kurį skuba praeiti tai, ko nėra, į tai, kas dar pasirodys. Taigi ilgas yra ne būsimojo laikas, kurio dar nėra, bet jo laukimas. Ilgas yra ne būtasis laikas, kurio jau nėra, bet praeties prisiminimai“⁸.

Taip mąstė IV a. intelektualas; manyčiau, kad į sielos-atminties-prisiminimų dialektiką nieko esmiškai naujo nepridėtume ir mes, XXI a. literatai. Šv. Augustino veikale randame refleksijų apie atminties atmintį ir netgi apie užmaršties atmintį. O kur prasideda žmogiškosios užmaršties riba, ten prasideda transcendentinė zona, arba ikipatyriminis savęs suvokimas. Taigi, ir į „Lylos“, ir į „Paslapties“ protagonistus kamavusį klausimą, o kas gi buvo Tasai ketvirtas, kuris stebėjo susidvejinusias, susiskaidžiusias jų sielas, galima atsakyti remiantis ir šv. Augustinu, ir kitais idealistinės filosofijos autoriais, – tai buvo Dievo – Absoliuto dvasia, apvaizdos akis...

Ne tik tai minėtieji, bet ir kiti lietuvių autoriai – Petras Dirgėla, Vytautas Bubnys, Romualdas Granauskas, Vytautas Girdzijauskas, Vladas Kalvaitis, Ineza Janonė, Marcelijus Martinaitis, Vytautas Martinkus, Romas Sadauskas, Petras Venclovas – savo autobiografinėse knygose nevengia apmąstyti dvasinės fenomenologijos dalykų, susijusių su savistaba, nuostaba, paslaptimi. Iš tikrųjų neapmąstyti gyvenimai palieka beprasmiškai. Kaip kunigas duoda „paskutinį patepimą“, taip ir autorius retrospektyviniu žvilgsniu palydi ir palaimina savo ant popieriaus suguldytą gyvenimą artimųjų ir laiko teismui.

Kaip lietuvių rašytojams rūpi individo savasties ieškojimai, arba introspekcijos gelmės, galėtų paliudyti tai, ką jie skaito, kuo malšina savo intelektualinį smalsumą. Pavyzdžiui, P. Venclovas 2007-aisiais žurnale „Metai“ (Nr. 8-9) publikavo iš rusų kalbos versta japonų rašytojo Jasuši Inoujė (1907-1991) apysaką „Medžioklinis šautuvas“, kurioje šis garsus grožinio žodžio meistras bei filosofas taip pat kelia asmenybės susidvejinimo, susiskaidymo problemą, veikėjų psichikoje ieško giluminių dramatismo ir tragizmo priežasčių. Svarbi J. Inoujė filosofinės koncepcijos detalė – intelektualiai moteris, intuityviai suvokusi savo esybėje slypinčią kitą būtybę (kitą Aš) ir negalėdama pasipriešinti jos pražūtingiems kerams, linksta nutraukti savo gyvenimo siūlą, tuo gestu įrodydama, kad bent šitaip tai *kitai* ji gali nepaklusti ir išsaugoti orumą. Maždaug prieš pusantro šimto metų kita moteris ištarė panašią sielos būseną liudijančius žodžius: „Dievas žino, kas vietoj manęs gyvena manyje...“ Tai – aistringoji ir kenčiančioji Anastasija Filipovna iš F. Dostojevskio romano „Idiotas“.

Daugeliui pasaulio menininkų tėra viena svarbiausioji tema – žmogaus siela ir asmenybės egzistencinės problemos...

1 Unamuno M. de. Apie tragišką žmonių ir tautų gyvenimo jausmą. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003. – P. 47.

2 Bernotas A. Pigmalijono sindromas. – Vilnius: Vaga, 1989. – P. 60-61.

3 Ten pat. – P. 13-14.

4 Bukelienė E. Tarp rašytojo ir skaitytojo: literatūros kritika. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006. – P. 275.

5 Greimas A. J. Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis. – Vilnius: Vaga, 1991. – P. 383, 385, 387.

6 Ten pat. – P. 384.

7 Aurelijus Augustinas. Išpažinimai. – Marijampolė: Ardor, 1998, 2001. – P. 262.

8 Aurelijus Augustinas. Išpažinimai // Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai. – Vilnius: Mintis, 1980. – P. 117.

